

ÚJ MAGYAR SZIMBÓLUMTÁR

A Balassi Kiadónál megjelent 1997-es dátummal egy reprezentatív, gazdagon illusztrált kötet Pál József és Újvári Edit szerkesztésében. Közel hétszáz címszót tartalmaz, és felöleli az európai kultúrában kialakult legfontosabb szimbólumok körét, kiegészítve ezt a történelmi érintkezések folyamán behatolt távol-keleti, indiai, kínai, japán szimbólumok legfontosabbjaival. A *Szimbólumtár*at, mint általában az ilyen és hasonló műfajú gyűjteményeket, nem lehet egyvégtében olvasni, de ezt a kötetet letenni is nehéz. Az utalásokkal gazdagon ellátott szócikkek szinte kényszerítik az olvasót arra, hogy tovább lapozzon a kiegészítőnek ajánlott címszavakhoz. Egyben azt is észreveszi, hogy a címszavak valamilyen módon összefüggenek egymással, hogy a szócikkek alfabetikus rendje, mechanikus elrendezése tulajdonképpen egységes rendszert mutat be, a görög-római és a zsidó-keresztény alapokra épülő és az európai kollektív tudatban, vagy az Európából származó népek kollektív tudatában élő kulturális jelképek rendszerét. Ebbe a más eredetűek, nem európai jelképek úgy kapcsolódnak be, mint Babits Mihály *Európai irodalomtörténetébe* a nem európai szerzők, akiknek műve az európai irodalmi köztudat része lett.

A szimbólumok köre azonban sokkal tágabb, mint az irodalmi alkotásoké. A szimbólum nincs nyelvhez és írásos kifejezőmódhoz kötve, hanem ősi tudattartalom, amelynek legősibb része az istenekre, szülőkre, testvérekre, szerelmi társakra, rokonokra, ellenségre stb. vonatkozik. Így már egy szimbólumtár anyagának, a benne foglalt szimbólumok körének kiválasztása is kényes feladat. S mivel a vizsgált szimbólumtár — igen helyesen — a legáltalánosabb szemantikai fogalomkettősré, a jel-jelentés, azaz significans és significatum fogalompárjára épít, szinte végtelen azoknak a dolgoknak a száma, amelyek önmagukon kívül jelentenek valami mást is. Ahogy Pál József előszavában olvashatjuk: „omnis creatura significans”, azaz minden teremtetett dolog jelent valamit, jelölő, jel. Amit jelöl, a jelentése lehet konvención alapuló (mint például a közlekedési jelek), lehet a jel egy kiemelkedő kvalitása, például az orosz-

lán mint az erő, a hatalom szimbóluma, és hordozhat a jel transzcendens jelentést, mint a bárány, amikor Jézus Krisztust jelenti. Tudom, hogy ugyanannak a jelnek több jelentése is lehet. Újvári Edit előszavában olvasható: „Jel-elméleti megközelítésben a szimbólum mint kulturális jel esetében a jelölő-jelölt viszony lényege a többértékűség...” Ezt a megállapítást tükrözik a *Szimbólumtár* szócikkei, amelyek ugyanannak a jelnek (jelölőnek) felsorolják a különböző kultúrákban kialakult jelentéseit.

A szócikkek egységes módon épülnek föl. Többnyire a jelként szereplő tárgy egyszerű, leíró meghatározásával kezdődnek. Ha a szócikk által leírt szimbólum egyetlen kultúrához tartozik csupán, akkor jelentésének és változatainak bemutatása következik. Ha egyetemes a szimbólum, akkor a szimbólumtár a különböző kultúrák történeti rendje szerint jelöli meg jelentéseit.

Vegyük az egyetemes szimbólumok címszavai közül az „álom”-ét, amelynek — mint olvashatjuk — „szimbolikus jelentőségét minden kultúra felismerte”. Ezután a természeti népek, Mezopotámia, az újasszír Gilgames-eposz álomjelentései következnek, majd a görög-római kultúráé, amelyben az álom a halál ikertestvére. Az álmok a *Bibliában* sokszor Isten akaratát fejezik ki, mint Jákob, Salamon, József esetében. Hivatkozik a címszó a kínai, az iszlám, a buddhista hagyományra, Emesének, Álmos fejedelem anyjának álmára, a Dante születését megelőző anyai álomra, Shakespeare *Macbeth*-jére, Calderon darabjára: *Az élet álom*; említi Schiller, Vörösmarty, Madách, Krúdy, Szabó Lőrinc nevét, és a címszót Freud és Jung álom-értelmezésére való utalás fejezi be. Jegyezzük meg mindjárt itt, mennyire hasznos és szemléltető az irodalmi példák említése, közöttük elsősorban, ahol lehet, a magyar irodalmi példáké. Illusztráció csaknem minden fontosabb címszót követ.

Egyetemes szimbólumokat tárgyaló szócikkei közül rendkívül tanulságos például az „idő”, s élén a meghatározás: „Az alkotó és egyben a pusztító erő kifejezője”. A különböző kultúrákban másként és másként képzeli el: ciklikusan, azaz visszatérően, korszakokonként megismétlődően — vagy lineárisan, azaz vonalban haladóként. A szanszkrit mitológusok szerint az idő világtéremtő elv,

minden belőle jött létre, egyenes vonalú, ugyanakkor világkorszakokra oszlik. A görög mitológiában az idő a megszemélyesített főisten, Khrónosz. A bibliai teremtéstörténet megkülönbözteti az Isten idejét, az örökkévalóságot és a teremtett világ idejét, amely lineáris, de van kezdete és vége, a teremtéstől Krisztus második eljöveteleig, az utolsó ítéletig tart, amely után, mint a *Jelenések könyve* mondja, többé nem lesz idő. A szócikk gazdagon sorakoztat fel számos további példát, a modern filozófia, Bergson, a fenomenológia, az egzisztencializmus időfelfogásáról azonban nem szól, még a régebbi „klasszikusról”, Kantról sem.

Annál hiánytalanabb például a „kígyó” szócikke. Indító meghatározása szerint: „Pikkelyes, végtagok nélküli hüllő. Egyetemes szimbólum; gyakran ellentétes jelentéseket hordoz”. Innen kiindulva a szócikk indiai, görög, azték és más példákon keresztül az Éden-beli kísértőtől a kígyó fejére taposó Boldogságos Szűzig vezet, és onnan a kígyónak a keresztény ikonográfiában játszott szerepéig, irodalomban Csokonaiig, József Attiláig, filmben Ingmar Bergmanig.

Az egyetemes szimbólumoknál nem kevésbé fontosak, noha jelentéskörükben szegényesebbek az egy-egy kultúrához tartozó szimbólumok, amelyek közül a *Szimbólumtár* szintén számosat felsorol. Ilyen például a szanszkrit „csakra”, amely energiát, erőközpontot jelent, és mivel India vallásai az emberi testet a kozmosz és az istenségek képeinek tekintik, a „csakrákat” az emberi test különböző pontjaira lokalizálják és különböző virágképekkel ábrázolják. A „jin és jang”, egy kínai szimbólum-példa, a lét keletkezésében szerepet játszó két őserő, amelyek egymást ellentétesen kiegyensúlyozzák. Szerepelnek az egyiptomi hitvilág, az elő-ázsiai hitvilág, az európai néphit, a germán, kelta és szláv hagyomány szimbólumai, szerepelnek a magyar szimbólumok, így az Ahrimán-Ármány, délibáb, Hadúr, puszta, turul stb. speciálisan magyar értelmezései. E különböző kultúrákhoz, népekhez és nemzetekhez tartozó vagy hozzájuk csatolt szimbólumok természetesen átfedik egymást, összekapcsolódnak, keverednek, de bemutatásuk az egyetemes szimbólumok mellett azért is hasznos és jogos, mert olykor egy-egy szimbólum új, megkülönböztető aspektusát villantják fel.

A betűrendbe szedett szimbólum-szócikkek után a címszavak különböző szempontok

szerinti csoportosítása következik: a négy *Mutató*. Ezeket a szimbólumokat témakörök, jelentés, vallás- és eszmerendszer szerint rendezik, majd a kötetben szereplő keresztény ikonográfiai motívumok, attribútumok, szimbólumok csoportosítása — mint negyedik mutató — következik, benne különválasztva az őskeresztény, görögkeleti, katolikus, evangélikus és református jelképeket — legrésztetesebben a katolikus jelképeket és ikonologiai hagyományokat. A mutatók segítségével a *Szimbólumtár* tartalma nagy jelentésegységek körül helyezkedik el, és ez a lexikon használhatóságát, áttekinthetőségét jelentősen fokozza.

Nem fejezhetjük be a kötet ismertetését a „Jézus Krisztus” és a „Szűz Mária” szócikkre való kitérés nélkül, amelyekkel a lexikon bizonyosságot tesz teológiai ihletettségéről: ez a kötet sok más szócikkére is jellemző. Ilyen viszonylatban megmutatkozik, mennyire tágítható a szimbólumfogalom köre, és hogy mennyire elmosódhatnak a szimbólum, a motívumok, a témák határai. Mindkét, aránylag rövid szócikk rendkívül tanulságos és lényegretörő, vallástörténetileg megalapozott, művészettörténetileg példaszerű, dogmatikailag jól tájékozott és tájékoztató. (Mindkettőt a társzerkesztő, Újvári Edit jegyezte.)

Hogy mit tartalmaz egy szimbólumtár, az választás kérdése. Az új magyar *Szimbólumtár* elődje, a Helikon kiadásában 1990-ben megjelent *Jelképtár* nem ugyanazt az anyagot tartalmazza, mint a *Szimbólumtár*. Terjedelme kisebb, irányultsága hangsúlyozottabban néprajzi, szócikkei rövidebbek és szerkezetileg kevésbé egységesek, mint a *Szimbólumtáré*, amelynek anyagát Pál Józseffel együtt Fabinyi Tibor és Szörényi László válogatta össze. A *Jelképtár* mozgatója, Hoppál Mihály a *Szimbólumtár* lektorai között szerepel. Az új magyar szimbólumtár különlegessége, hogy szócikkeit jórészt hallgatók írták, elsősorban Pál József tanítványai, nyilván az ő irányításával, mégis saját kutatásaik és forrás-felhasználás alapján a szegedi József Attila Tudományegyetemen. Eddig arra sem utaltam, hogy mennyire összekapcsolódik a *Szimbólumtár* az *Ikonologia és Műértelmezés* című sorozattal, amelynek már hat kötete jelent meg Szegeden, részben a *Szimbólumtár* válogatóinak szerkesztésében. A *Szimbólumtár* szép „ajándék”, úgy amint van, és ígéret a jövőre is.

VAJDA GYÖRGY MIHÁLY